

ג'נוסייד, או אסון גדול ומצער? הדיון בגורלם של העמים הילידיים באמריקה הספרדית

שורשיו של הג'נוסייד נטועים במצב הקולוניאלי – כך קבע המשפטן היהודי-פולני רפאל למקין, אבי המושג "ג'נוסייד", במחקר שערך בשנים שלפני מותו ושאותו לא הספיק לסיים. עם זאת, בשנים האחרונות חזרו החוקרים אל עבודתו של למקין, והציפו מחדש את השאלות שבבסיס הדיון: מהו ג'נוסייד, ומהי באמת זיקתו לקולוניאליזם? במאמר זה בוחן איתן גינזברג את השליטה הספרדית על העמים ההיספנו-אמריקנים במאה השש-עשרה בראי עבודתו של למקין, בניסיון להבין אם מותם של 90 אחוזים מילידיה המקוריים של אמריקה הספרדית בתוך פרק זמן קצר אכן מעיד על ג'נוסייד שנעשה בהם – וכיצד ההיגיון הפנימי של הפרויקט הקולוניאלי כולו מנע יחס צודק כלפי הילידיים, חרף הרוח ההומניסטית שביטאו מלכי ספרד באותה תקופה.

מאמר זה מתמודד עם האתגר שהציבו מחקריו של למקין, במסגרת דיון בפרשה הקולוניאלית ההיספנו-אמריקנית. הוא מראה כיצד בתוך פרק זמן קצר נוצרו באמריקה הספרדית – כלומר, אמריקה המרכזית והדרומית, ללא שטח ברזיל של היום – התנאים לפגיעה המונית מצד הכובשים הספרדים בילידי המקום, תוך שימוש באמצעי דיכוי קשים – חלקם מכוונים, וחלקם נוצרו מתוקפן של נסיבות הכיבוש, יעדי הכובשים וגחמותיהם, התנגדות האוכלוסייה הילידית לשעבוד וצורכי הכתר הספרדי. אלימות זו זכתה בעת התרחשותה להרשאה מלכותית-מטרופולינית – כלומר ממרכז האימפריה הספרדית – באופן מוצנע ובמשתמע, ולעתים מתוך ספקות מייסרים. במסקנה זו יש כדי לאשש, אם כי באופן מסויג משהו, את קביעתו של למקין בדבר הזיקה שבין ג'נוסייד למצב הקולוניאלי – כמו גם, כמשתמע מכך, את האפשרות של ג'נוסייד מתמשך, פרוס על פני תקופה ארוכה, הגובה את קורבנותיו בשיטתיות ובהתמדה לאורך זמן.

רפאל למקין והפולמוס על ג'נוסייד

הגדרת הג'נוסייד המקורית, שרפאל למקין ניסה לקדם לקראת ההחלטה על "אמנת האו"ם בדבר מניעתו של פשע הג'נוסייד וענישת מבצעיו" (Convention on the

המשפטן היהודי-פולני רפאל למקין (Lemkin, 1900-1959), האיש שטבע את המושג "ג'נוסייד", ראה את הנולד. בהגדרת הג'נוסייד הצרה שעצרת האו"ם אימצה בדצמבר 1948 – שלא כללה מעשי רצח על בסיס פוליטי, וגם לא מפעלים של חיסול תרבות ואסימילציה כפויה – לא היה לדידו משום מעטה מספק של הגנה בינלאומית מפני מעשי קטל וחיסולים אתניים המוניים בעתיד, וגם לא הכרה בנפגעי עבר ממעשים מעין אלה. המחקרים הרבים שערך ביקשו להתמודד עם חסך זה, תוך שהם מכוונים גישה אנליטית חדשה למעשה הג'נוסייד, המציעה להבינו כאקט שלידתו במצב קולוניאלי. עבודתו של למקין, שאותה לא הספיק להשלים, עוררה מרגע שהחלו לחקור אותה – לפני מעט יותר מעשור – פולמוס רחב-היקף ומסועף שטרם הוכרע, ובמרכזו שתי שאלות: מהו ג'נוסייד, ומהי זיקתו למצב הקולוניאלי? בתוך כך עוצבה שורת מושגים חדשה, וכן תביעה לערוך מחקרים מקומיים ואזוריים כדי לכוון מרחב עיוני מהימן לבחינתן של שאלות אלה.

ד"ר איתן גינזברג הוא חוקר מקסיקו ואמריקה הלטינית, ומלמד במכללת סמינר הקיבוצים ובמכללה האקדמית ספיר.

וא"ל: gineitan@post.tau.ac.il

(Prevention and Punishment of the Crime of Genocide בדצמבר 1948, ביקשה לראות ברצח פיזי של עם וחסול תרבותו מקשה אחת. ההיגיון של צירוף זה התבסס על ראיית התרבות כמהותית להווייתו של עם: עם נטול תרבות היה לדידו של למקין אסופה מקרית של אנשים נעדרי זהות ואופק קיומי, ובהתאם לכך חיסולה של תרבות מסוימת דמה לפגיעה במשמעות הקיום האנושי בכללותו, מהלך שאחריתו שקיעתה של האנושות כולה. איזו דלות הייתה משתררת על העולם, שאל למקין, ללא התנ"ך, אפלטון, יאן הוס, קופרניקוס, שפינוזה, שופן, טולסטוי, שוסטקוביץ' ואיינשטיין – לו הצליחו הגרמנים ועמים אחרים לחסל את היהודים, הפולנים, הצ'כים, היוונים או הרוסים?

גישה זו נדחתה על-ידי ועידת האו"ם. הארגון התייצב מאחורי הגדרת ג'נוסייד מצומצמת ונוחה יותר לאימוץ מצד המעצמות, שאחדות מהן – לרבות ברית-המועצות, בריטניה וארצות-הברית – ביצעו פשעים קשים נגד אוכלוסיות שלמות. האו"ם קבע שג'נוסייד כולל "מעשים שנעשו בכוונה להשמיד קבוצה לאומית, אתנית, גזעית או דתית בתור שכזו במלואה או בחלקה", בהגשה על הכוונה: אם נמצאה כוונה לחיסולה הפיזי המלא או החלקי של קבוצה, ומטבע הדברים גם גוף פוליטי שחולל אותה ונתן לסוכניו את ההרשאה הנדרשת לשם יישומה – לפנינו ג'נוסייד; אם לא נמצאה כוונה שכזו, הרי לפנינו משהו אחר – ייתכן שהרסני, אך עדיין לא ג'נוסייד – ולכן התערבות מונעת ומענישה של האו"ם אינה מחויבת. למקין לא ויתר, והחליט להיאבק על תפישת הג'נוסייד הרחבה שלו. במחקריו ההשוואתיים המוקדמים משנות ה-20 וה-30 של המאה העשרים הוא בחן מעשי טבח והרס המוניים – מעשי ברבריות וונדליזם, כהגדרתו – החל מחורבן קרתגו בידי הרומאים ורצח הנוצרים בידי נירון קיסר, דרך מעשי הטבח של המונגולים ורצח ההוגנוטים, ועד לרצח ההמוני של הארמנים באימפריה העות'מאנית השוקעת במלחמת העולם הראשונה. מסקנתו הייתה שג'נוסייד הוא תופעה מודרנית, אם כי לא ייחודית למאה העשרים, וכי מרכז הכובד שלה מצוי במצב הקולוניאלי.

ביטוי ראשון למחשבה זו כבר הופיע בפרק התשיעי של ספרו המפורסם משנת 1944, **שלטון מדינות הצייר באירופה הכבושה** (*Axis Rule in Occupied Europe*), שבו גם טבע לראשונה את המושג "ג'נוסייד". מה שנתר אפוא היה להעמיק את חקר התופעה הקולוניאלית, ולשם כך תכנן למקין מחקר השוואתי בן ארבעה כרכים שיקיף את ההיסטוריה האנושית מהעת העתיקה ועד העידן המודרני. הוא החל בעבודה זו בשלהי שנות ה-40 ושקד עליה בקדחתנות עד מותו ב-1959, מבלי שסיים אותה. תקוותו הייתה שלאור מחקר זה יעלה בידיו לפתח מתודולוגיה משוכללת שבאמצעותה יוכל להצביע על המצב הקולוניאלי כעל מצב ג'נוסידי, והוא תכנן לשלב במסגרת הזו את שואת העם היהודי לא במעמד של טיפוס אידאלי – אלא

לשם לימודה וניתוחה של השואה בהקשריו הרחבים של הקולוניאליזם המודרני. בהקשר זה ייחס למקין משקל גדול לדרך הרביעי של מחקרו, שבו הספיק לבחון עשרה מקרים של ג'נוסייד – מתוך 41 מקרים שבהם ביקש לדון בכרך זה – מאז כיבושה של יבשת אמריקה ועד לתקופתו. במובלע, אם כן, ייחס למקין את המצב הקולוניאלי, ומכאן את שאלת הג'נוסייד, לעידן המודרני, שאת ראשיתו ראה בהגעת אירופאים ליבשת אמריקה.

התוצרים הכתובים של הפרויקט הבלתי-מושלם הזה נשמרו לאחר מותו של למקין בשלושה מרכזים: הספרייה הציבורית של ניו-יורק (Lemkin Collection, New York Public Library), ארכיון החברה ההיסטורית היהודית-האמריקנית (American Jewish Historical Society), אף הוא בניו-יורק, ובמרכז הארכיונים היהודיים על שם יעקב רדר מרקוס (Jacob Rader Marcus Center of the American Jewish Archives) בסינסינטי, אוהיו. בשנת 2003 הגיעו לגנוזים הללו כמה חוקרי ג'נוסייד אוסטרלים, ביניהם אן קורטויס (Curthoys), ג'ון דוקר (Docker), דירק מוזס (Moses) ומייקל מקדונל (McDonnell), והחלו לקרוא ולמייין את הטקסטים שלמקין השאיר אחריו. מרגע זה נפתח פרק חדש במחקר על הג'נוסייד, שזכה למסגרת אנליטית משלו תחת המושג "קולוניאליזם התיישבותי" (Settler Colonialism).

מחקר פורה זה והדיונים שהוא עורר הולידו סדרה של מושגים חדשים ושל גישות אנליטיות חדשות לשאלת הג'נוסייד. ההיסטוריון ריימונד אוונס (Evans), למשל, הציע את המושג "אינדיג'נוסייד" (Indigenocide) כדרך לבחון את מהות התופעה במסגרת ההקשר הקיומי השלם של קבוצה, ששובש לחלוטין והורע מאוד, אך מרחק השנים מקשה את הגדרתו כג'נוסייד – משום שהדבר עלול ליצור "דילול של ההגדרה" (definitional dilution) או "היסטוריות מוגנות" (advocacy histories), חסינות לכאורה מביקורת. צמד ההיסטוריונים פטריק וולף (Wolfe) ודירק מוזס הציעו נתיב אנליטי משלהם להתבוננות בשאלת הכוונה בקונטקסט הקולוניאלי, שראשיתו מסבירת הפנים איננה מעידה על אחריתו. גישתם מבחינה בין המצב ההתחלתי של הכיבוש וההשתלטות על נכסי הילידים – כאשר המתיישבים האירופאים ושולחיהם עדיין חשבו שאפשר יהיה לקיים את מפעל ההתיישבות תוך הסכם עם הילידים, ומתוך הטמעה שלהם בתרבות הכובשים – לבין שלב ההתפכחות, שבו התברר שהילידים מתנגדים לפלישת המתיישבים ואף יוצאים נגדה בכוח, משום שהיא יוצרת תחרות על מרחבי הקיום החיוניים שלהם, על משאביהם ועל ריבונותם. זהו המעבר משלב "תוצאות הלוואי הבלתי-מכוונות של הקולוניזציה", הנושא בחובו "אפקטים של ג'נוסייד" – תחרות על אמצעי הקיום ונישול הילידים מהם – לשלב של גיבוש מערך "יחסי ג'נוסייד" (relations of genocide) עין והרסני עם הילידים. את המושג "יחסי ג'נוסייד" טבע



המשפטן רפאל למקין (Lemkin), שטבע את המונח "ג'נוסייד"

את מחקריו של למקין על הקולוניאליזם ההיספנו-אמריקני, לא מצאו תימוכין לכך. במאמר שפרסמו בשנת 2005 בכתב העת *Journal of Genocide Research* טענו השניים שלמקין הסתמך על מקורות משניים ומיושנים, זיכה במהימנות גבוהה מדי את עבודותיו של הבישוף ברטולומֶה דה לאס קאסאס (Las Casas, 1484–1566), ייחס משקל נמוך מדי למגפות באמריקה והתקשה להוכיח כוונה היספנית מפורשת לפגוע בילידים. כמו כן, טענו הכותבים, למקין ניגש לבדיקת המקרה מנקודת מבט שראתה בילידים קורבן פסיבי וחסר עמדות, ולא כפי שהילידים היו באמת – יסוד סתגלני שאולץ להמיר אליטה אחת באליטה אחרת, אך הדבר לא מנע ממנו את המשך קיומו העצמאי. אמריקה, טענו השניים, הייתה אזור רבת-תרבותי, דינמי מאוד וקשה מאוד לשליטה. הילידים התנגדו לאורחים הלא-קרואים והמשיכו לקיים את תרבותם, דברים שלמקין לא יכול היה לראות מנקודת המבט האנליטית שנקט, שהתמקדה באליטות. בשל כל הסיבות הללו, טענו מקדונל ומוזס, ההיסטוריה החברתית והתרבותית של ספרד החדשה (מרכז אמריקה והקריביים) – שבה התמקד למקין, איננה יכולה לתמוך כיום בטיעון שלו על ג'נוסייד היספני באמריקה.

במקרה ההיספנו-אמריקני לא הייתה כוונה וגם לא הרשאה א-פריורית לפגיעה בילידים כקבוצה. היו, עם זאת, הנחיות מפורשות ובלתי-מתפשרות: להשתלט על הארץ;

ההיסטוריון האוסטרלי טוני בָּרְטָה (Barta) במאמר משנת 2000 (ראו ברשימה לקריאה נוספת), שבו הראה כי קצרה הדרך מ"יחסי ג'נוסייד" ועד להופעתם של "רגעי ג'נוסייד" (genocidal moments), המציינים סדרת פעולות מכוונות שמטרתה המפורשת היא חיסול הילידים או סילוקם ממקורות מחייתם אל האֵין – יהיה שם גורלם אשר יהיה – או אסימילציה מוחלטת שלהם, כחלק מ"הגיון החיסול" (logic of elimination).

בֶּרְטָה קרא תיגר על הניסיונות לכנס את הג'נוסייד תחת מעטה מושגים חדש כגון "רגעי ג'נוסייד" או "פוטנציאל ג'נוסידי". לטענתו הקולוניאליזם, ובוודאי זה האנגלי וההיספני, יצר מערך יחסים ג'נוסידי הכרחי עם הילידים מרגע שהפך את המטרופולינים העומדים ביסודו לתלויים במושבות. כתוצאה מתלות זו הוגדר גופם של הילידים כשימושי או כמיותר, תרבותם כפרימיטיבית וכראויה למיגור ורכושם כהפקר (ראו מאמרו של ברטה, עמ' 243).

תמיכה בעמדתו של ברטה נמצאה במאמר שפרסם בשנת 2006 ההיסטוריון ואיש היחסים הבינלאומיים אלעזר ברקן (Barkan), ובו הטענה, כי אין שני לאסון הקולוניאלי: בחלק מהמקומות קבוצות חוסלו בכוונה תחילה ואילו במקומות אחרים אוכלוסיות נכחדו (died out) – כשהמקרה ההיספנו-אמריקני הוא עדות לכך. באמריקה הספרדית התקיימה אכזריות בלתי-רגילה שהביאה להיעלמותם הכמעט-מוחלטת של כל הילידים – היעלמות שבעיני הקולוניאליסטים נתפשה כאובדן מצער אך "טבעי", של גזע אנשים נחות שנאלץ להתייצב מול מר גורלו הצפוי לנוכח הופעתם של אנשים מפותחים ממנו. אלא שאנשים אינם נעלמים, טען ברקן, אם אין מעלימים אותם: הסיבה להיעלמותם לא הייתה מגפות, או לפחות לא זו הייתה הסיבה העיקרית, אלא מדיניות מוגדרת, שתוצאותיה לא נפלו מאלה של שואת העם היהודי, והמצדיקה על כן את השימוש במושג ג'נוסייד. כך עוררה התופעה הקולוניאלית שתי מחלוקות עיקריות: הראשונה היא השאלה אם ניתן לשעתק את המושג ג'נוסייד מהמקרה הפרדיגמטי היהודי ולעשות בו שימוש השוואתי; והשנייה היא השאלה אם יש טעם אנליטי לחפש כוונה – וסוכן – כאשר מדובר בקולוניאליזם, או שמא די בהגיונו של המבנה הקולוניאלי כדי להניח שנוצר בו מערך יחסים ג'נוסידי. מנקודה זו לא נותר אלא לבחון בתשומת לב – כפי שממליצים הכול בעקבות למקין – מקרים ספציפיים במערכת הקולוניאלית.

המקרה ההיספנו-אמריקני: הצעה לסדר פרשני חדש

האם ייתכן שהמקרה ההיספנו-אמריקני, שלמקין החל בחקירתו עוד בחייו, עשוי להציע חיזוק לתפישה הרחבה שלו על ג'נוסייד? מייקל מקדונל ודירק מוזס, שבדקו ביסודיות

הקולוניאלי בעיר סנטו־דומינגו (Santo Domingo) שבאי
אספניולה (Española, כיום היספניולה, Hispañola).

עמדות היסוד הקולוניאליות

עמדות היסוד הקולוניאליות הספרדיות ביטאו זהירות רבה בקשר למגעים עם הילידים. במכתב מן ה-16 בספטמבר 1501, למשל, הורו מלכי ספרד, איסבל (Isabel I de Castilla) ופרננדו (Fernando II de Aragón), למושל המרחב הקריבי ניקולאס דה אובנדו (Ovando) להתייחס לילידים באופן טוב והוגן, "כך שיוכלו לנוע בביטחון בכל המרחב [...] מבלי שאיש יפעיל עליהם כוח, ישדוד אותם או יגרום להם נזק אחר" (מצוטט בספרו של גיירמו סספדס [Céspedes] ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 41-42). המכתב גם הורה לאובנדו להשיב לילידים כל מה שנלקח מהם בניגוד לרצונם – לרבות נשים, בנות צעירות ו"שאר דברים" – ולקיים הליך זהיר, מלא רוך ואהבה, ש"נוהר שלא להפעיל כוח כלשהו", של העברת הילידים אל הנצרות. משנדע לצמד המלכים שבקריביים מתקיים ציד ילדים לשם מכירתם לעבדות, הם הורו בפקודה נועמת ותקיפה בדצמבר 1501 על חקירה מקיפה של ההתרחשות הזו, שגם תנקוב בשמותיהם של המעורבים בנושא, ועל השבתם לאלתר של כל הילידים שנמכרו בינתיים בערי ספרד או שהוחזקו לקראת מכירה אל איי המוצא שלהם.

במכתב אחר, מן ה-20 במארס 1503, הורה צמד המלכים למושל לנהוג בילידים באופן טוב והוגן על מנת שלכל אחד מהם "יהיה בית לגור בו עם אשתו וילדיו ואדמותיו, שאותן יעבד, יזרע ויגדל עליהן את בקרו" (מצוטט בספרו של פרנסיסקו דה סולאנו [Solano], עמ' 110). בנוסף, נוכח ידיעות על התמעטות דרמטית של האוכלוסייה הילידית בקריביים, פרסם פרננדו ב-3 במאי 1509 סדולה (cédula, הוראה מלכותית) שקבעה כי הילידים יועסקו בעבודות קלות בלבד ויתגוררו אך ורק ביישובים משלהם, תחת שליטת מנהיגיהם בלבד. באוגוסט 1509 אסר המלך על כל פקידיו בעולם החדש למנוע מאנשים להעביר אליו מידע על אודות פגיעה ברווחתם של הילידים, והנחיות דומות, מלוות באזהרות חמורות, נמסרו שוב ושוב לכל בעלי התפקידים הרשמיים של ספרד בקולוניות, גם לאחר כיבושן של מקסיקו ופרו החל מ-1519. המלך קרלוס הראשון (1516-1556), שכונה גם קרל החמישי מתוקף היותו קיסר האימפריה הרומית הקדושה) אף הגדיל לעשות ועודד ביקורי חצר של משלחות ילדים ייצוגיות – לא מטעמים של אינטרסים ספרדיים – שמאוחר יותר אף עוגנו בחוקי הקולוניה.

עם זאת, חרף הנחיות המלכים, הביקורת החריפה על התנהלות המתיישבים הספרדים בקריביים הלכה וגברה. כתוצאה מכך כונסה ב-1512 בבורגוס (Burgos) שבצפון ספרד ועידה מיוחדת של מועצת המושבות ושל אנשי משפט

לעקור את עושרה ומשאביה ולהשתמש בהם למימון עלויות הכיבוש, הניהול הקולוניאלי וצורכי הכתר; לנצל את כוח עבודתם של הילידים, תוך העתקתם מקהילותיהם וריכוזם במקומות אחרים, נוחים לשליטה ולניצול, בלא להתייחס למגבלותיהם הפיזיות והמנטליות או להתאמתם לתנאי אקלים חדשים; לחסל את דרגי ההנהגה והכהונה הבכירים המסורתיים ולהותיר על כנם את הדרגים הנמוכים בלבד, לפרק זמן מוגבל; למסות את האוכלוסייה באופן שייאלץ אותה למתוח מאוד את תעצומות הייצור שלה; לבצע אסימילציה דתית ותרבותית מלאה, תוך מחיקה מוחלטת של אתרי הזיכרון ותוך סינקרטיזציה של המנהגים המסורתיים – אך כשהם מוטמעים במסגרת הדת הנוצרית והתרבות ההיספנו־אירופית; ולבסוף, להשתמש ככל האפשר באמצעי שכנוע בעת ביצוע הפרויקט הכביר הזה, אך במקרה של התנגדות מצד הילידים להפעיל כוח בלא הגבלה. כדי להצדיק את ההנחיות וההיתרים הללו, שהיו חדשים לגמרי לניסיון הספרדי, נוסחו הסדרי מלחמה, כיבוש, כניעה והתמסרות ייעודיים שהתבססו על הצדקות פילוסופיות, תאולוגיות ומשפטיות, ובמרכזן העלאת הערך של התרבות האירופר־היספנית והפחתת ערכם התרבותי והאנושי של הילידים. מכלול מורכב ומשוכלל זה היה מה שאני מבקש לכנות "ארכיטקטורה של התרת דם במשתמע" – תבנית שאפתנית שהתירה למעצביה הספרדים לעשות בילידים כבשלהם בתוך מסגרת מובנית של איסורים שאמנם היו תקיפים, אך מנוסחים בשפה דר־משמעית. תבנית זו הביאה למותם בחרב, בעבודה, במסע, ברעב, בקור או בחום ובמחלה של כ-90 אחוזים ויותר מילידיה המקוריים של אמריקה הספרדית, וזאת על־פי הערכותיהם של צמד הדמוגרפים מאוניברסיטת ברקלי, וודרו בורה (Borah) ושרבורן קוק (Cook) (ראו מחקרם המשותף ברשימה לקריאה נוספת).

השאלה היא, אכן, אם ניתן לכנות מציאות היסטורית זו ג'נוסייד, או "ג'נוסייד לשיעורין" (piecemeal genocide), דהיינו, מצב שבו נמשכו אורחות חיים קודמים מסוימים, משולבים בהזדמנויות קיומיות חדשות, אך שכל העת הסתובבה לה בהתמדה חרב מתהפכת, הגובה בשיטתיות את קורבנותיה, מעל לראשם של הילידים? וכיצד ניתן לשלב קביעה שכזו במערכת האנליטית והמושגית שנוצרה במחקר מאז חשיפת עזבונו של למקין?

להלן נבחן שאלה זו. המרחב שייבחן בחיבור זה הוא הקולוניה הספרדית־אמריקנית באזורי מקסיקו, מרכז אמריקה, המרחב הקריבי (שכלל את חופיהם הצפוניים של ונצואלה, קולומביה ופנמה) והאנדים הצפוניים והמרכזיים של קולומביה, אקוודור, בוליביה ופרו של היום. שני מרכזי השליטה העיקריים של המרחב הזה שכנו לאורך מרבית התקופה הקולוניאלית בערים מקסיקו ולימה. ב-27 השנים הראשונות לשליטה באמריקה מאז גילויה בשנת 1492 ועד לכיבושה של מקסיקו בשנת 1519 שכן מרכז השליטה

"על הילידים שנתגלו לאחרונה" שנשא בראשית 1539 – בשל "כה הרבה מעשי טבח, כה הרבה מעשי שוד של אנשים תמימים, כה הרבה נישולי מנהיגים מקומיים", מעשים שהטרידו אותו בשאלה הבאה: האם נעשו כל אלה נכונה (על־פי חוק), או שמא באורח שגוי? (ראו כתביו ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 119). אך לא רק: בתור בנדיקטיני, ויטוריה נחשף לביקורת החריפה של אנשי מסדרו מאז הגיעו לקריביים בשלהי 1510 וראו את הזוועות. במכתב שכתב בנובמבר 1534 לידידו האב מיגל דה ארקוס (Arcos), ראש המסדר הדומיניקני באנדלוסיה, הוא הביע זעזוע קשה ממה ששמע על האכזריות שבה התנהל פרנסיסקו פיסארו (Pizarro), כובש פרו, כלפי אטהואלפה (Atahualpa), מלך האינקה, וכלפי ילידי פרו. "ידי ולשוני היו קמלים עד מהרה", כתב ויטוריה, "לו נאלצתי לומר דבר או לכתוב דבר על אודות המעשים האנטי־הומניים והזרים כל־כך לרגשות הנוצריים שביצעו כובשיה של פרו". והוא הוסיף: "אינני מבין איזה שירות גדול עושים אנשים אלה להוד מלכותו בהרס הילידים" (עמ' 323–333).

ויטוריה טען שבאופן בסיסי הילידים הם בני־אדם רציונליים, שיש להם זכויות מלאות של שלטון עצמי, בעלות מלאה על רכושם וחירות האמונה והפולחן הדתי, הגם אם הוא קניבלי – כך למשל אמר בהרצאה "על המתינות" (De temperantia) מ־1538, ובהרצאות "על האינדיאנים" ו"על חוק המלחמה" (De iure belli) מ־1539 או בהרחבה "על חוק המלחמה של הספרדים בברברים". לטענתו, על הספרדים אסור בתכלית האיסור להכריז מלחמה על הילידים, להשתלט על שטחיהם ורכושם, לשעבדם או לכפות עליהם את הנצרות – כל עוד הילידים ינהגו בהתאמה לחוקי העמים, ויעניקו לספרדים זכות לתנועה חופשית, זכות שהייה (sojourn), זכויות שיט ועגינה בנהרות ובמעגנים הטבעיים, חופש מסחר וניצול העושר הקרקעי והתנת־קרקעי המוחזק על־ידי הילידים במשותף או שאיננו מנוצל על־ידם כלל, וכן חירות מלאה להטיף להם את הבשורה הנוצרית, בלא שהילידים מתחייבים או נאנסים להמיר את דתם. "ביני לביני", אמר ויטוריה, "אני גם מאמין שיותר אנשים יצטרפו אל הנצרות בגלל הרכות שלנו, ובנסיבות שכאלה הם גם ייטו לדבוק באמונתם לאורך זמן" (עמ' 349). ישו, הוסיף ויטוריה במחזור הרצאות זה, אסר על הפחדה ועל הפעלת לחץ לשם המרת הדת. מוסלמים שהומרו בכוח, הוא טען, מעולם לא נעשו לנוצרים של ממש, מה שענה לכלל שטבע פאולוס באומרו "הַכֵּל רְשׁוֹת לִי אֲבָל לֹא כֵּל דְבַר מוֹעִיל; הַכֵּל רְשׁוֹת לִי אֲבָל לֹא כֵּל דְבַר בְּנֵה" (אל הקורינתים 1, י, 23). ב־9 ביוני 1537 הצטרף גם האפיפיור פאולוס השלישי לדוברים בזכות הילידים והמזהירים מפגיעה בהם. בבולה (Bulla, איגרת אפיפיורית) בשם "האל הנשגב" (Sublimis Deus) שעסקה באופיים, בטבעם ובזכויותיהם של הילידים, ביטא מנהיג הכנסייה עמדה הומניסטית מובהקת, שהכריזה

בולטים אחרים כדי לקבע מבחינה משפטית את הצדקת הכיבוש ואת ההסדרים הקשורים בהעסקת הילידים, בריכוזם בחוות המתיישבים ובמכלול שאלות היחס אליהם והטיפול בהם. "חוקי בורגוס", שלמעשה ביססו את הצדקת הכיבוש הספרדי של אמריקה ואת הצדקת ניצולם של הילידים, שבו ואישרו את אנושיותם של האחרונים. אמנם החוקים אשררו סופית את מוסד האנקומיאנדה (encomienda) – הנחלה שקיבלו מפקדי הכיבוש, הקצינים והלוחמים בתור פיצוי על תרומתם לכיבוש וכבסיס להתעשרותם ולייצוב מעמדם כמעין אצולה קולוניאלית נטולת תואר רשמי – אולם הנושא הוסווה תחת הכותרת "מוסד המחנך לאמונה ולערכים נוצריים נעלים", ובו היו אמורים להתגורר 40–150 "מתחנכים" שהיו חייבים בעבודה. החוקים גם התוו את אופניו של טרנספר האינדיאנים לתוך האנקומיאנדות, תוך ציון העובדה שהילידים הם הבעלים החוקיים של הקרקע וכי את הטרנספר יש לבצע מתוך שכנוע ולא מתוך כפייה. כל הסדרי עבודת החובה של הילידים בשירות האנקומיאנדות, על שדותיהן ומתחמי כריית הזהב או הכסף שלהן – במחזורים של חמישה חודשי עבודה רצופים, ו־40 ימי מנוחה לאחר כל מחזור – לוו בסדרת הנחיות קפדניות בנוגע לעבודת נשים הרות או נשים לאחר לידה (הענקת פטור מעבודת חובה לשלוש שנים), לעבודת צעירים וצעירות מתחת לגיל 14, וכן לסידורי ההזנה והדאגה לקיום גישה אנושית שלא תפגע בשגרת החיים המשפחתית והקהילתית של הילידים. "מסמך הדרישה" (Requerimiento) מ־1512 – תוצר חשוב ומהותי של ועידת בורגוס, שאמור היה להמציא לילידים אישור משפטי רשמי לגבי מעמדם מרגע הכיבוש – נקט בפתיחתו לשון ספוגת כבוד ואהבת אדם: "ואנחנו, בשמם [של פרננדו מלך ספרד ושל בתו חואנה (Juana I de Castilla, Aragón y Navarra)], נקבל אתכם במלוא האהבה והצדקה, ונניח לכם את נשותיכם, ואת טפכם ואת אדמותיכם נקיים מכל שעבוד, למען תוכלו לעשות בהם ובעצמכם כטוב בעיניכם וככל העולה במחשבתכם, ולא ייכפה עליכם להיעשות נוצרים, אלא אם כן תרצו בכך בעצמכם [...]". (מצוטט במאמרו של לואיס הנקה [Hanke] מ־1938, עמ' 26–28). כאמור, המסמך שב ואישר את אנושיותם של הילידים ואת זכותם לחיים, לרכוש, למשפחה ואף לאושר.

מאז שנת 1526, עת זכה במינוי לראשות הקתדרה לתאולוגיה של אוניברסיטת סלמנקה (Salamanca), נשא הנזיר הדומיניקני ובכיר התאולוגים של ספרד פרנסיסקו דה ויטוריה (Vitoria) סדרה שנתית של הרצאות בפני סטודנטים – הרצאות הקושרות את ההגות התאולוגית, המשפטית והפילוסופית לדורותיה לסוגיות החיים האזרחיים, הפוליטיים והמדיניים בני־הזמן, ובעיקר לאלה הנוגעות לגילוייה של אמריקה, לכיבושה ולדיכוי הילידים. ויטוריה נדרש לסוגיות אלה, כפי שהסביר בפתח מחזור ההרצאות "על הילידים" (De indis) – או בהרחבה בהרצאה

על מעמד האנושי, הרוחני והאזרחי החופשי. המניע לפרסום היה גילוי דעת של הנזיר הדומיניקני דומינגו בטנסוס (Betanzos), שפעל בספרד החדשה. מסמך זה הוצג בפני מועצת המושבות בשלהי שנת 1532 או ראשית 1533, ובו טען בטנסוס בייאוש שלילידיים אין עניין בנצרות, ושלעניות דעתו ולדעת רבים מעמיתיו אין הילידיים כשירים להיות נוצרים. עמדה זו קוממה את ראשי הכנסייה המקסיקנית, וכן נזירים מחוגו של בטנסוס עצמו שהחזיקו בדעה הפוכה משלו. בין המתקוממים היה המיסיונר הדומיניקני רב-השפעה ברנרדינו דה מינאיה (Minaya), שדרש מהאפיפיור לפרסם מסמך שינטרל עמדות מרפות ידיים אלה וישיב לשלוחי הכנסייה באמריקה את ביטחונם בשליחותם. התשובה הייתה פולת "האל הנשגב", וכדי להסיר עוד יותר את הספק ביחס לאנושיותם המלאה של הילידיים פרסם האפיפיור ביוני 1537 בולה נוספת בשם "האמת עצמה" (Veritas Ipsa), שתקפה קשות את שעבודם והפיחה רוח גבית חזקה במסע התקיף של המלך בעת ההיא בנושא היחס לילידיים.

בשנת 1542 פרסם המלך קרלוס הראשון את "החוקים החדשים" (Leyes Nuevas), שהיו גולת הכותרת של מסע שאותו החל עוד ב-1526 לביטולם של העבדות וסחר העבדים - מתוך פרשנות רחבה של עקרון "המלחמה הצודקת". החוקים החדשים הטילו הגבלות חמורות על הסמכות להכריז מלחמה על הילידיים, וכן תקפו בחריפות את התנהלותן של האנקומיאנדות כלפי הילידיים והורו לפרקן מיד עם מות בעליהן המקוריים או יורשיהם, החל מרגע פרסום החוקים. כמו כן נקבע שהילידיים ייחשבו נתינים ווסלים (súbditos y vasallos) של המלך ולא עבדיו, מעמד שאסר כל סוג של שעבוד או הפעלת אמצעי ענישה כלפיהם, יהיה הנימוק לכך אשר יהיה. בנוסף אסרו החוקים החדשים על העסקתם של ילידיים בעבודות קשות, כגון בנייה, שירותי בית, שליית פנינים וסבלות - אלא במקרים נדירים בלבד, ומורשים במפורש. לסיכום, על רשויות הקולוניות נאסר להקים אנקומיאנדות חדשות או להקצות ילידיים לבעלי תפקידים קולוניאליים בכל הרמות.

החוקים הללו היו פרי מסקנותיו של קרלוס הראשון מדלות מעמדן של הוראותיו לפקידיו בקולוניות, וכן פרי של עבודת השכנוע המעמיקה של לאס קאסאס, שהגיע ממקסיקו לספרד ב-1540 - ולכן הם הכירו באחריותה של האנקומיאנדה לקטל הילידיים באמריקה. המלך כה כעס על האנקומנדורס (encomenderos, בעלי הנחלות), עד שבספטמבר 1543 הוא הורה לכל פקידיו באמריקה שלא להפריע לנזירים ולכמרים להטיף בגנותן של האנקומיאנדות, וכן לדווח על מעללים שביצעו בעליהן בילידיים. מכאן ואילך טופלה כל תלונה ביעילות ובנחרצות, גם אם נגעה למקרים ספציפיים מאוד, כגון ניסיון אונס של ילידה או כפייה לקיום קשר אישות עם ספרדי זה או אחר.

הביקורת הנמשכת ללא הרף הביאה את קרלוס הראשון המוטרה והמיוסר להחליט בשלהי שנות ה-40 של המאה השש-עשרה על קיומו של ויכוח עקרוני ונוקב בנושא הצדקת שליטתה של ספרד באמריקה. לא ברור בדיוק לאן רצה המלך להוביל את הדיון, שהתקיים בוואדוליד (Valladolid) בשנים 1550-1551, וכיצד היה מגיב לו מסקנותיו היו שוללות את זכותו על אמריקה. ואולם עצם קיומו העיד על ספק, הוא "הספק הקולוניאלי" (la duda colonial), שליווה את הכתר הספרדי מראשית דרכו באמריקה. הוא היה מוכן לכך בין השאר משום ששלל את הפילוסופיה ה"אינדיאניסטית" שפיתחו שלוחי הכתר בעולם החדש, פילוסופיה שראתה בילידיים נכס הנתון למרותם, ולפיכך נכס מותר להפעלת "חוק דה פקטו של שעבוד" נגדו, כפי שהגדיר זאת הכלכלן וההיסטוריון האוקראיני-קולומביאני חואן פרידה (Friede). משני צדי המתרחס התייצבו אפוא חואן חיג'ס דה ספולוודה (Sepúlveda), הכומר המוודה של המלך קרלוס הראשון, וכן תאולוג והיסטוריון בעל שם בפני עצמו - ומולו לאס קאסאס, שנודע כבר אז בתור "מגן האינדיאנים" (protector de los indios) הרשמי מטעם הכתר. הוויכוח נסב על שלוש שאלות יסוד שנגעו ישירות לקטל האינדיאנים שהתחולל באמריקה: הצדקת כיבושה של אמריקה, הצדקת שעבוד הילידיים והצדקת חיסול תרבויותיה של היבשת וההיספניזציה שלה. בדיון בעל עומק אינטלקטואלי ועיוני מרשים, התנצחו השניים ראש בראש בשני סבבים שנמתחו על פני תשעה חודשים (אוגוסט-ספטמבר 1550 ואפריל-מאי 1551), מבלי שפגשו זה את זה ולו פעם אחת.

ספולוודה תמך בזכות הכיבוש השמורה לטעמו לעם הנבחר, הוא העם הספרדי, שירש מן העברים את המעמד הזה בצו אלוהי מעודכן למאה השש-עשרה. לאס קאסאס, מנגד, פסל את השעתוק הזה וטען שההיתר להשמיד את הכנענים ניתן על-ידי אלוהים באופן חד-פעמי ולעם העברי בלבד. ספולוודה אישר את הניצור ההמוני בטענה שהפולחן של הקרבת אנשים הנהוג באמריקה והקניבליזם הטקסי שמתלווה לו מעוררים פלצות, וכי ככל שתתקדם ההמרה לחיק הנצרות כך ייחסכו חיי אדם רבים. לעומתו טען לאס קאסאס שניצור המוני מנוגד לרוח הנוצרית, וככל שהליך שלילי זה יימשך כך יהיה מספר הילידיים שייהרגו בעטיו גדול יותר ממספר הילידיים שייהרגו על מזבחות הקרבת האדם. התרבות המורבידית עצמה תתבטל ממילא, הוא טען, ככל שהנצרות, הנמסרת בדרכי שכנוע רכות, תכה שורש. בנוסף, ספולוודה תמך בניצול הילידיים - משום שהאמין בחובתם לשרת, ברוח אריסטו, את החזקים מהם. לאס קאסאס, מנגד, פנה לתאולוגיה, וטען שאין בה שום אסמכתא ליחסי אדנות שכאלה, אלא דווקא לשוויון אנושי מלא. בית-הדין שהורכב מ-14 תאולוגים ומשפטנים בעלי שם ישב והאזין, ובסוף נדרש להכריע מי מן השניים צודק.



מפה של טנוצ'טיטלן (Tenochtitlan), בירת האימפריה האצטקית, מתוך *Praeclara Ferdinadi Cortesii de Nova Maris Oceani Hispania* של הרון קורטס (Cortés), כובש מקסיקו; ליתוגרפיית צבע, שנת 1524

האם היו אלה המגפות שגרמו להתמעטות הדמוגרפית הדרמטית הזו? שיח המאה השש-עשרה לא היה חד-משמעי בסוגיה זו. כך, למשל, ספרו של הפרנסיסקני איש ספרד החדשה טוריביו בנוונטה המכונה מוטוליניה (Toribio Benavente o Motolinía), **היסטוריה של ילידי ספרד החדשה** (*Historia de los indios de la Nueva España*), שנכתב ב-1536 וראה אור בסוף 1540 או ראשית 1541, מציין ארבע "מגפות" שפגעו באוכלוסייה הילידית: מחלות, ובמיוחד אבעבועות שחורות וחצבת; מלחמות הכיבוש והמאבק על העיר טנוצ'טיטלן (Tenochtitlán); הרעב הגדול שלאחר הכיבוש, בהיעדר יכולת לקיים משטר עבודה חקלאי סדיר; ומשטר הניצול שהושת על הילידים. המגפות מופיעות גם כסיבה השנייה לתמותת הילידים בתשובות של הילידים לשאלונים שהופצו ביניהם בשלהי המאה השש-עשרה, במסגרת מחקר מקיף שיוזם המלך פליפה השני (Felipe II) על מבנה החברה הילידית של אמריקה ואורחות החיים הנוהגים בה – מחקר שהניב את **"חות הגאוגרפיים של האמריקות"** (*Relaciones geográficas de Indias*) ופורסם בשנים 1582-1586. המחקר המודרני עצמו חלוק בנושא, אך רוב החוקרים מעריכים שהמגפות היו לב הפגיעה באוכלוסייה.

באותן השנים ממש התפרסמו חוקי הטרנספר הגדול של הילידים, שכוונו להקמתן של "רפובליקות ילידים" (*repúblicas de indios*), קהילות ילידים אוטונומיות – בחקיקה שהייתה כל כולה מעשה שידול, נועם הליכות ורכות. הרפובליקות הילידיות הופרדו פיזית – באמצעות רצועות של שטחי מרעה מפורזים ברוחב מינימלי של 800 מטרים – מאלו של הספרדים (*repúblicas de españoles*), ורכושן הוכרז חסין מכל העברה לגורם שלישי שאיננו מתוך הקהילה. שטחי הקרקע שהוענקו לילידים היו נדיבים, וכללו משבצות לכל הצרכים, לרבות זרבות ניכרות. בנסיבות אלה – שכללו גם פיקוח קפדני על עבודת החובה ועל שומת מס הגולגולת, על זרימה חופשית של מידע ותלונות למלך או למועצת המושבות, ביקורות גלויות וסמויות וסינקרטיזם מורשה – לא הייתה לכאורה כל סיבה למותם עד שנת 1526 של כלל תושבי המרחב הקריבי, שמספרם נע בין 50 ל-60 אלף איש, לפי ההיסטוריון צ'רלס ורלינדן (Verlinden), ועד שמונה מיליון איש, לפי קוק ובורה, וכן להיעלמותם של כשליש מאוכלוסיות מקסיקו ופרו, כ-12 מיליון איש, במהלך העשור הראשון לאחר כיבוש מרכזיהן בשנים 1521 ו-1532-1533 בהתאמה. קוק ובורה מצאו שכ-90-95 אחוזים מאוכלוסיית היספנו-אמריקה, שמנתה לפי הערכותיהם 40-50 מיליון נפש ערב הכיבוש, מתו עד תום המאה השש-עשרה.

הפוליטיקה הסמויה של המציאות הקולוניאלית

מראשית הקולוניה דרש צמד המלכים המייסד של הקולוניה ההיספנית באמריקה, פרננדו ואיסבל, זהירות נוצרית-הומניסטית ורגישות בגישה הכללית לילידים. ואולם, הקביעות שלהם מספטמבר 1501 ומרס 1503 במכתביהם למושל המרחב הקריבי אוֹבֵּנְדוּ, שלפיהם הילידים הם נתיניהם ולא עבדיהם, ולפיכך מחויבים במס גולגולת ובעבודת חובה, כמו גם דרישתם מן המושל לעמוד בקפדנות על תשלומי הרנטה המגיעים להם, קבעו את חוקי המשחק יותר מכל הנחיה אחרת. האפשרויות המפתות של עבודת עבדים, שבאמצעותה ניתן היה לא רק להתעשר אלא גם לממן מסעות חקר וגילוי, עשו פלסתר את כל הוראות הכתר משנת 1500 ואילך בדבר האיסור על שעבוד הילידים. היתרים מוקדמים משנת 1503 לשבות ולשעבד "קניבלים ומורדים" – כלומר ילידים שהתנגדו להשתלטות של ספרדים עליהם ועל יישוביהם – הוסיפו את שלהם להתמוססות ההגנות המלכותיות על הילידים.

כך ניתנו הרשאות מלכותיות למסעות ציד אדם בידי כנופיות (compañías) מורשות יותר או פחות לשם ביצוע טרנספר של ילידים מן האיים ה"לא-מועילים" – כלומר, חסרי הזהב – אל איי הזהב (islas de oro) של קובה ואספניולה, כשטרנספר זה נעטף בשכנוע עצמי מתחסד בדבר שירותי דת נוצריים טובים יותר בעבור עובדי האלילים הללו באותם איים. הבקיאנוס (baquianos), כפי שנקראו כנופיות צייד האדם – על שם ה"בָּקִיָה", מחלה מקומית קטלנית שהספרדים שניצלו ממנה נחשבו חסונים וקשוחים במיוחד – לא הסתפקו כמובן בהעברת הילידים בין האיים: באין מי שיקפיד על דקויות ההיתרים לתפיסת ילידים, הם עסקו בציד אדם לא רק לצורך כריית זהב אלא לכל צורכי העבודה של המתיישבים, כולל עבודות בית, שירותים אישיים ובנייה וחקלאות באנקומיאנדות. התמותה המהירה בקריביים והיעדרה המוחלט של הגירת עבודה ספרדית הגבירו מאוד את השימוש באמצעי זה.

מאותה סיבה לא יכול היה גם הכתר לוותר על עבודת הילידים. משהתאלמן פרננדו השני בנובמבר 1504 ונותר ללא ההכנסות מממלכת קסטיליה – שעברו לרשותם של יורשי איסבל – הוא הורה, במכתב ששיגר בנובמבר 1509 לאוֹצֵר שלו באספניולה אסטבן דה פסמונטה (Pasamonte), לעשות הכול כדי להגביר את תפוקת המכרות במרחב הקריבי, שסיפקו לו מטילי זהב וכסף גולמיים. מהשלכותיה של הוראה זו, עם זאת, העדיף המלך להתעלם. ב־1526, כאשר כבר לא נותר כמעט איש מתושביו המקוריים של האזור, באה סוף־סוף דרישה מלכותית קטגורית שלא לשגר עוד ילידים למכרות, משום ש"העבודה הזו הורגת אותם עד כדי כך שלא נותר כמעט אף יליד באיים הללו" (ראו אסופת המקורות בעריכת ריצ'רד קונצקה [Konetzke] ברשימה

לקריאה נוספת, עמ' 97–98). עוד נאמר בהוראה כי מהלך זה לא רק שאינו משרת את האל, אלא גם פוגע אנושות ברנטות המלכותיות.

ב־20 ישיבותיה של ועידת התאולוגים ואנשי המשפט שכנס המלך קרלוס הראשון בבורגוס נמצא אמנם הנוסח שהעניק לילידים מעמד של אנשים חופשיים ובעלים לרכושם, אך כל מה שבא לאחר מכן סתר עמדה זו מניה וביה. הילידים חויבו בעבודת חובה בכל הענפים, השכר שהובטח להם ניתן בטובין ולא בכסף, העברתם לנצרות נכפתה עליהם בלא כל חירות לקבוע את זהותם הדתית, והטרנספר ההמוני מקהילותיהם המקוריות לאנקומיאנדות ולרפובליקות הילידיות ביטל את חירותם המוצהרת הלכה למעשה. הנחיות הטיפול בעובדי החובה – בין היתר שר הוגן, מזון מספק, הקצאת לבוש מתאים, שחרור נשים הרות ופנאי להתכנסויות חברתיות – נותרו, כמו רוב ההנחיות שנשלחו מספרד בנוגע לזכויות הילידים, על הנייר בלבד.

מלכתחילה, אם כן, לא היה לילידים סיכוי. המשפטנים והתאולוגים שישבו בוועידת בורגוס ויכלו אולי להגן עליהם, נשלטו לגמרי בידי בכירי מועצת המושבות, והיו כולם בעלי אנקומיאנדות שנהנו מקרבה לכתר – דוגמת בישוף בורגוס, חואן רודריגו דה פונסקה (Fonseca), שהיה, בין היתר, הכומר המוודה האישי של המלכה איסבל. לפיכך, כל החלטה שהייתה מיישרת קו עם הגיון חירותם המלאה של הילידים הייתה שומטת את ההצדקה לשליטה הספרדית בקריביים ולניצולם הברוטלי של תושביהם, ולכן לא הייתה יכולה להתקבל. כדי לגשר על הפער שבין המעמד המוצהר של הילידים לבין מצבם בפועל, החלה דה־הומיניזציה שלהם – שתפסה מקום הולך וגדל בחשיבה, בכתובה ובשיח הספרדי. "חוקי בורגוס", שנקראו "תקנות מלכותיות לשליטה ולטיפול טובים בילידים", הכריזו בד בבד על עצלותם הטבעית של הילידים ועל חובת הכתר לתקן מצב זה באמצעות עבודת חובה. כאן אפוא נמצא הרציונל הגואל שיכול היה באורח פלא לגשר על הסתירות ולכרוך בחבילה אחת את ההצדקות לשעבודם של הילידים ולהפקת העושר ההכרחי הנחוץ לתפעול הקולוניה, להתעשרות כובשיה, מנהליה ותושביה וכן לרווחתו הפיננסית של הכתר.

מסמך הדרישה (1512), שחתם את פרויקט בורגוס, נשא אמנם פתיחה אדנותית מעודנת, אך היה בו סיפא מיליטנטי בן פסקה אחת שהודיע לילידים שאם יתרשלו בהתמסרותם מרצון לכובשים, או אם ישללו את ההגמוניה המוחלטת של הכנסייה והכתר עליהם, על רכושם ועל נשמותיהם – מר יהיה גורלם. "בחוזק יד ניכנס לארצכם ונילחם בכם בכל הדרכים והאופנים, ככל אשר נוכל, ונכוף עליכם את העול והמשמעת של הכנסייה ושל הוד רוממותם", נכתב באותה פסקה. "לקוח ניקח אתכם ואת נשיכם וטפכם והיו לעבדים, וכעבדים נמכרם [...] וניקח את טוביכם, אף נרע ונזיק לכם ככל אשר נוכל [...]" (מצוטט במאמרו של

לואיס הנקה מ'1938, עמ' 26-28). מסמך הדרישה היה אם כן לא יותר מאשר "פרוטוקול של כיבוש", כהגדרתה של ההיסטוריונית פטרישה סיד (Seed), שגזר את גורלם של הילידים לשבט בכל מקרה. על כן, אף שהמלכים הספרדים לא העמידו בספק את אנושיותם של האינדיאנים, ערכה הממשי היה אפסי – והמסקנה הבלתי־נמנעת היא שהמלך פרננדו כינס את ועידת בורגוס לא כדי לחפש דרכים להקל על ילידי אמריקה את עול שעבודם, אלא כדי לחפש את הגיבוי המשפטי והפוליטי שיוכל להצדיקו. לא בכדי כינה לאס קאסאס את תוצרי בורגוס "בלתי־צודקים, אבסורדיים ובטלים מבחינה חוקית" (קונצקה, עמ' 156).

תיקונים נוספים, דוגמת החוקים החדשים של 1542, לא שיפרו מהותית את המצב. האנקומנדוס במחוזות הפריפריה הקולוניאלית כמו פרגוואי, קיטו, ריו דה לה פלטה, טוקומאן או צ'ילה התנגדו לכל שינוי במעמדם ובמעמד האנקומיאנדות שלהם, חרף ניסיונות חוזרים ונשנים של מושלי המחוזות הללו לבצע שינוי שכזה. בפרו התקוממו האנקומנדוס בהנהגת גונסלו פיזארו (Pizarro), אחיו של כובש פרו, רצחו בשנת 1546 את המשנה למלך בלסקו נונייס ולה (Blasco Núñez Vela), שהתעקש ליישם את החוקים כפי שנקבעו בכתב המינוי שלו, והשתלטו על ממלכת המשנה של פרו למשך שנתיים. מרד דומה פרץ במחוז גרנדה החדשה (Nueva Granada), שכלל את מחוזות המשנה של קולומביה, ונצואלה ואקוודור, ביוזמתו של הקונקיסטור (conquistador, כובש), האנקומנדור והתובע הכללי של מחוז טונחה (Tunja), חואן לופס (López). החשש ממרד הביא את המשנה למלך של ספרד החדשה, אנטוניו דה מנדוסה (Mendoza), לדחות כליל את הבאת דבר החוקים החדשים לידיעת האנקומנדוס. ב-1545 התקפל הכתר, והאריך את חיי האנקומיאנדה לכדי שלוש עד ארבע "תקופות חיים", ולמעשה כל עוד היה למשפחה המקורית עניין לקיימה. כוחו הממתן של הכתר באמריקה היה, מסתבר, מוגבל מאוד: המרחק מאירופה והידיעה שהמתיישבים מסוגלים לקיים את עצמם גם בלא שייכות לספרד, ובמקרה של לחץ אף להתנתק ממנה כליל, שימשו כאיום חבוי על כל ניסיון ללחוץ עליהם לנהוג בילידים בזהירות ובהגינות.

"החוקים החדשים" גם לא הצליחו לבטל את מוסד העבדות. להפך: מלחמות מתמשכות באזורים של הפריפריה הקולוניאלית נגד קבוצות ילידים עקשניות אילצו את הכתר לאשר את המשך שעבוד העמים שהתנגדו לכיבוש הספרדי, ולמעשה להמשיך ולקיים שוק עבדים משגשג. זאת ועוד, שנה בדיוק לאחר פרסום הבולה של 1537, ביטל האפיפיור את הענישה שנכללה בה נגד אלה שיפעלו בניגוד להנחיותיה. ברקע הדברים עמדה תביעתו של המלך – שראה בפעילותו העצמאית של האפיפיור פלישה לתחום סמכותו – לבטל את מפגן העצמאות הזה של הכס הקדוש. הבולה המגוננת נותרה ללא שנייים, ועל כך אמר ההיסטוריון לואיס הנקה:

"פאולוס השלישי נטל בידו האחת מה שנתן בידו האחרת" (ראו מאמרו מ'1937, עמ' 91). מנקודה זו ואילך לא שב הוותיקן עוד לטפל בנושא, ובאין גיבוי אפיפיורי התאדה משקלם של מתנגדי הניצור ההמוני וענישת המתרשלים.

בכל רגע נתון נהנה הכתר מפועלם המבורך של משפטנים ותאולוגים, שאישרו בפניו את מה שביקש: הצדקת שליטתו באמריקה. בבורגוס עשה זאת עבורו חואן לופס דה פלסיוס רוביוס (Juan López de Palacios Rubios), ו-25 שנה אחר־כך עשה זאת עבורו, אם כי באופן מהוסס הרבה יותר, פרנסיסקו דה ויטוריה. אף שוויטוריה קבע שהילידים הם אנשים חופשיים וריבוניים, הוא לא העמיד בספק את צדקת שלטונה של ספרד באמריקה, בהיות פרננדו ואיסבל מלכים "נוצריים לעילא", המלך קרלוס הראשון "צודק ומצפוני ביותר" ושליטתם "כנה ופציפיסטית" (ראו אסופת כתביו, עמ' 116-117). ויטוריה גם לא מצא טעם בבדיקת שורשי הסמכות השלטונית של ספרד באמריקה, בטענה ש"הדבר כבר נדון והוכרע במקום אחר", ומכיוון שחקירת הדבר תהיה בבחינת "חיפוש סיקוס בשיח אגמון [החלק מטבעו]" (עמ' 116). לטענתו, מדובר בחקירה ודרישה שיותר משתועיל לספרד, היא תשתק לחלוטין את יכולת המשילות הספרדית. לפיכך, מבלי שאמר זאת במפורש אלא נתן לשומעיו הסטודנטים ולקוראיו – מלכי ספרד – להבין, ויטוריה הגיע למסקנה שהשתלטותם של הספרדים על אמריקה – לאחר שהגיעו מלאי כוונות טובות לבניית סוג של דר'קיום פציפיסטי עם הילידים – התגלגלה למלחמה, להרג ילידים ולשעבודם הקשה, וכל זה נכפה על הספרדים באשמת הילידים. הללו, הוא טען, לא הבינו נכונה את כוונות הספרדים ואת תביעותיהם הצודקות מכוח "חוק העמים" (ius gentium), וכך כפו על הספרדים מלחמה צודקת של הגנה על זכויותיהם ושל מימוש חובותיהם – בהציבם מחסומים על דרך מימוש זכויות התנועה, השהות, המסחר, השיט, המעגן, הפקת העושר והטפת הדת המוקנות להם בחוק זה, בנוסף להמשך ביצועם של פשעי רצח וקניבליזם פולחניים שחיבו התערבות מגוננת מתוקפו של אותו החוק. מרגע זה – ובמלחמה, כמו במלחמה – נקטו הספרדים את כל האמצעים שחוקי המלחמה הניחו בידיהם, לרבות השתלטות על הילידים ועל שטחיהם, הדחת מנהיגיהם ושעבודם וכן הפעלת מעשי נקם המותרים במידה. הפגם היחידי שוויטוריה מצא במלחמה זו, כפי שרמו באופן שאיננו משתמע לשתי פנים, היה שבמלחמות הפעילו הספרדים אלימות ואכזריות מיותרות, השתלטות בלתי־מידתית על גופם, רכושם ומוסדותיהם של הילידים, וכן כפייה דתית אסורה.

כך הפך ויטוריה ממגן ריבונותם של הילידים לאידאולוג המלחמה, הכיבוש והשעבוד. הוא העניק למלכי ספרד מרצון – ובטענה שרק תאולוגים יכולים לדון בעניינים המסובכים של אמריקה – שטר פתוח להמשך ניהולה הספרדי של אמריקה. שטר זה לוהה אמנם בהסתייגויות

ביחס לעומק האלימות ולאופני החיסול השיטתיים של התרבות הילידית ושלל אמונותיה ופולחניה, אך מצא, בפלפוליו הרבים, הנחות והצדקות מספיקות שעמעמו את תוקפן. מבחינת המלך קרלוס הראשון, די היה אמנם במעט הסייגים הללו כדי שידרוש בנובמבר 1539 מאב המנזר הדומיניקני שבו התגורר ויטוריה לברר באיזו סמכות הוא נשא הרצאות שעסקו בחוקיות שלטונה של ספרד באמריקה. לכך התלוותה דרישה מוויטוריה לחדול מכך לאלתר, ולאסוף את כל סיכומי ההרצאות שנעשו בינתיים וכל אלה שהועברו לגורמים אחרים, ולשגרם לחצר. בפועל המשיך המלך להיוועץ בוויטוריה בשאלות הקולוניאלי, והאיץ בו לשגר אנשים ממסדרו לאמריקה ואף לשמש כנציג הכנסייה הספרדית בוועידת טרנט (Trent) הקרובה, הצעה שוויטוריה דחה מחמת בריאותו הרופפת. ולא בכדי: חרף ביקורתו היה ויטוריה לדידו של המלך קרלוס הראשון קלף בטוח, ומסכת אישור-ביקורת משולבת זו עשתה אותו, כפי שגרס חוקר המשפט הקולוניאלי אנתוני אנגי (Anghie), לא רק למצדיק הגדול מבית של הקולוניאליזם הספרדי – אלא גם למצדיק הגדול של הקולוניאליזם האירופי בכללו (ראו מאמרו ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 103-104).

ההכרעה בוויכוח בין ספולוודה לבין לאס קאסאס לא הגיעה. המלך לא אישר להרכב התאולוגים והמשפטנים המכובד שהתכנס בוויאדוליד לפסוק את פסוקו, והסיבה ברורה: שלילת עמדותיו של לאס קאסאס הייתה מעמידה באור חמור את העמדה ההומניסטית הרשמית של הכתר, ואילו אישור עמדותיו היה סותר את הגולל על המעורבות הספרדית באמריקה. מבחינתו של קרלוס הראשון, כמלך ספרד וכקיסר האימפריה הרומית הקדושה, הדבר היה בלתי-אפשרי. קיום אחדותה הרופפת של ספרד ושליטתו באימפריה היו כרוכים בהוצאות כספיות כבדות שקשרו אותו בעבותות לאמריקה, ומשום כך השופטים שתקו. מששתקו, אמרו השופטים את דברם: היספנו-אמריקה תמשיך להיות מרחב שבו הכול מותר. לא ייפלא אפוא שגיבור היום בקרב הספרדים באמריקה היה ספולוודה, שביטא באופן המדויק ביותר את הלכי הרוח של המתיישבים שם ואת התנהלותם בפועל.

המצב נותר בעינו גם בתקופת המלך פליפה השני. סמוך ל-1568, בעוד הוויכוחים מתנהלים, הוגש לפליפה השני תזכיר על אודות התמעטות האוכלוסייה והרס המושבות (*Memorial sobre la despoblación y destrucción de las Indias*), ביוזמת האינקוויזיטור הראשי שלו, הבישוף דיאגו אספינוסה (Espinoza). לאחר תיאור קשה ביותר של עריצות הספרדים כלפי הילידים, סיכם כותב התזכיר, הכומר לואיס סנצ'ס (Sánchez), את מצב הדברים באומרו כי המתיישבים לא היו אלא "אנשים בעלי תאוות בצע שאיננה יודעת שובעה, שכל מה שהם עושים הוא להעשיר עצמם על חשבון זיעתם ודמם של הילידים" (ראו ספרו של אנחל מרטין גונזלס [González], עמ' 16). המלך הנרגז החליט לבוא

חשבון עם מועצת המושבות, שלטעמו לא דאגה לפקח על זכויות הילידים, והורה על ביצוע חקירה מקיפה של עבודת המועצה – ובהמשך על כינוס אספה גדולה (*Junta Magna*) של המועצה, על מנת להגדיר במדויק את זכויותיהם של הילידים.

החקירה הוטלה על הכומר והמשפטן הנודע חואן דה אובנדו אי גודוי (Ovando y Godoy), ונמשכה כשנה. ממצאיה, שפורסמו בארבעה כרכים עד 1573, אכן הוכיחו את הידוע מכבר בנוגע למציאות האנושית שהתקיימה בקולוניה. כתוצאה מכך פורסמו "התקנות של פליפה השני" (*Ordenanzas de Felipe II*), שביקשו להתמודד עם התמונה שנפרשה בפני המלך, וכללו שורת הקלות משמעותיות לילידים. ביולי 1573 בוטל רשמית מסמך הדרישה, והומר במסמך ידידותי שנקרא "הזמנה לקבלת מרות" (*invitación a someterse*). כמו כן הוכרו חירותם המלאה של הילידים, חופש התנועה המוחלט שלהם, הניהול העצמי שלהם בתחום הציבורי ובתחום הפרטי ושחרורם מכל נטל ושעבוד. בנוסף, נאסר באיסור חמור להעניש ילדים או לעצורם בגין "רשלנות דתית" או לחייבם למסור – כמקובל – שירותים אישיים לכמרים, וכן נאסר לגבות מהם מעשרים בכסף או להעמידם לעונשה של האינקוויזיציה – שהחלה לפעול באמריקה באותם ימים עצמם, 1570-1571 – בהיותם "זה מקרוב באו לאמונה, ריקים [ממושגיה] ובעלי תשנית [אמונית] קלושה" (ראו ספרו של גונזלס, עמ' 70). כמו כן, ובאופן סימבולי משהו, נאסרה לשימוש המילה "כיבוש", והוחלפה במושג "השכנת שלום" ("פסיפיקציה"). עם זאת, לצד ההקלות, הותיר המלך על כנם את מס הגולגולת ואת מוסד עבודת החובה (*repartimiento*), שבמובנים רבים אף הוחמרו – כפי שציין ההיסטוריון החשוב של הקולוניאליזם הספרדי, בנג'מין קין (Keen), ראו מאמרו ברשימה לקריאה נוספת).

הרוח החדשה של פליפה השני לא הלכה אל מעבר ללימבו הקונספטואלי שיצר ויטוריה, והזדמנות נדירה לבחון זאת נקרתה 12 שנה מאוחר יותר, כאשר באפריל 1585 נפתח בעיר מקסיקו הקונסיליום השלישי האזורי של הכנסייה של ספרד החדשה (*El concilio tercero provincial mexicano*), אזור כנסייתי שכלל גם את הפיליפינים). עיקר מטרתו של הכינוס היה לדון בסוגיות תאולוגיות ופרקטיות של ניהול היומיום הכנסייתי, אולם עד מהרה עלו על סדר יומו שני נושאים אזרחיים לגמרי: המלחמה האכזרית שבשטי צפון מקסיקו, או "המלחמה הצי'צ'ימקית" (*La guerra chichimeca*), שגבתה קורבנות אינספור באזור; ועבודת החובה – ובאופן מיוחד העבודות במכרות הכסף, היערות והסבלות – שהסבה לילידים סבל נורא, עד כדי הליכתם "כצאן לטבח" (ובלשון המדויקת של הטקסט: "כאילו אספו עדר כבשים ומסרו אותם לואבים כדי שיקחו אותם למעורותיהם") (*Manuscritos del concilio tercero, Segundo*) (tomo, vol. 1, fol. 127r, p. 343). המשלחת הפרנסיסקנית

בקולוניא ו להשתמש בילידיה כמקור עושר. הפרויקט הקולוניאלי היה לפיכך לבירינט מבני שמנע, מכוח הגיונו, פיתוח יחס צודק לילידים, ברוח ההומניזם הנוצרי שבו החזיקו מלכי ספרד. הפרויקט אפשר אמנם את קיומה של ביקורת מתמדת, אך בו בזמן מוסס אותה. המחלוקת המתועדת בין ההיסטוריונים בנג'מין קין ולואיס הנקה, שנמתחה משנת 1969 ועד מותו של הנקה ב-1993, הבהירה כמדומה את היסוד המוסווה באסון שהתרחש באמריקה: הנקה, שראה את המעוות והברוטלי שהתחולל באמריקה, נטה להתפעל מצעדי הריסון הממוסדים של ברוטליות זו, ואילו קין התפעל פחות מן ההצהרות המלכותיות והאפיפיוריות בדבר שוויון ערכם האנושי של הילידים וריבונותם, והתבונן במציאות העירומה כהווייתה.

מאמר זה הולך בעקבות קין, שטען כי המצב באמריקה לא נבע מהפער שבין החקיקה למציאות – כפי שטען הנקה, שציטט את אמירתו של השופט אלונסו דה סוריטה (Zorita) בדו"ח שפרסם במועד כלשהו בין השנים 1561–1573: "אני מציית אך לא מקיים" – אלא מהפער בין החוקים ששירתו את הספרדים ונאכפו במלואם לבין החוקים שאמורים היו להגן על הילידים ולהגביל את חופש הפעולה של הספרדים ביחס אליהם, אך נותרו על הנייר. הסיבה לכך, לדעת קין, ברורה: הכתר יצר מפעל בעל סתירה פנימית מובנית, שכדי ליישבה צריך היה לוותר על המפעל כולו. עם זאת, משנות המפעל הקולוניאלי על כנו, הוא התגבש לכלל מה שכינינו "ארכיטקטורה של התרת דם במשתמע" – שכל המעורבים הישירים במפעל הקולוניאלי ידעו מה משמעותה, החל בכובשים ובמתיישבים, עבור בבעלי המכרות וזיכיונות הכרייה, שליית הפנינים וסדנאות הייצור (obrajes), וכלה בלוחמים ובמפקדי משלחות החקר והגילוי.

ארכיטקטורה זו צמחה מתוך חישוב פיננסי. מסעות גילוייה של אמריקה וכיבושה מומנו ברובם ממלוות שנטלו המגלים והכובשים באורח פרטי, ופירעון ההלוואות הסתמך על שלל המלחמה. אלא שהכובשים עצמם, שסיכנו את חייהם ביציאה אל הלא-נדוע, קיוו לא רק להחזיר את חובם אלא גם ליהנות, על-פי תנאי החוזה שחתמו עם המלך, מנחלה המנוהלת לפי כל כללי החצר המקובלים בחוגי האצולה האירופאית, כפי שנדרש מהם בהענקתה. הכסף למסעות החקר והכיבוש שהכתר עצמו נאלץ לממן או להשתתף במימונם, בוודאי עד שנת 1568, גויס ממקורות מסחריים ובנקאיים, בעיקר מהעיר גנואה, שניתנו בריבית שנתית של עשרה אחוזים בתוספת קנסות בגין פיגורים בהחזרים.

אמריקה, לפיכך, נאלצה לשאת בעול וביומרה מדיניים, מסחריים ופוליטיים פנים-ספרדיים ואירופיים גדולים בהרבה ממידותיה הכלכליות. מאז נישואי איסבל ופרננדו הייתה ספרד מסובכת במלחמות איחוד פנימי שלא הושלם, באינטרסים בצפון אפריקה, בסיציליה, בדרום איטליה, בוונציה ובמילנו, וכן הייתה שקועה במאבקים



פסל בדמותו של אנטוניו דה מונטסינוס (Montesinos) שיצר הפסל Antonio Castellanos Basich בשנת 1982 ונמצא בסנטו דומינגו, הרפובליקה הדומיניקנית; מונטסינוס (1475 לערך–1545) היה כומר ספרדי שנודע בשל דרשותיו החלוציות נגד שעבודם וניצולם של העמים הילידים של אמריקה בידי הספרדים

לכינוס טענה שאם לא תופסק עבודת החובה, היא תהיה הגורם לחיסולם הסופי של הילידים, וכאב לדורות: "איזה קלון יושת על המאות הבאות של האומה הספרדית, בבואה להודות, שבשל תאוות הבצע שלנו ואכזריותנו הרסנו והחרבנו עולם חדש של אינסוף אנשים שקטים שאלוהים נתנם בידינו כדי שנגדלם כמו ילדים ונשמור עליהם ונוליד אותם לגאולת נשמותיהם?" (Ibid, fols. 127v-128r, p. 345). עם זאת, גם אישיותו ההומניסטית והפשרנית של פליפה השני – וכן של בנו, פליפה השלישי, ונכדו, פליפה הרביעי, שגינו גם הם את עבודת החובה ודרשו לבטלה – לא תרמה דבר להגנת הילידים.

האמת העירומה

הכשלים בטיפול בילידים לא נבעו, אם כן, מאדישותם של המלכים, אלא בראש ובראשונה מן ההכרעה להחזיק

בפרוטסטנטים ובעות'מאנים, בדיכוי מרידות בארצות השפלה, ביריבות קשה עם אנגליה מאז 1558 ובמאמץ צבאי נגד פיראטים שאיימו תדיר על הסחר הקולוניאלי ועל ערי הנמל הספרדיות. גירוש היהודים בסוף המאה החמש-עשרה וביטול האוטונומיה של הקהילות הכפריות והעירוניות זעזעו את המשק הספרדי וחייבו היערכות כלכלית חדשה. שלל אתגרים אלו יצרו מצב גירעוני כרוני בקופה הספרדית ומשברי פירעון חוזרים ונשנים – עד לקריסה הפיננסית המוחלטת של 1596. כבר בשנת 1574 הגיע החוב הספרדי לכדי 80 מיליון דוקטים, מול הכנסה שנתית של כשישה מיליון דוקטים – מהם שני שלישי מאמריקה – והוצאה שנתית של למעלה מתשעה מיליון דוקטים. מצב משברי מתמשך זה לא אפשר לוותר על ההון שהקולוניה יכלה להציע, ש-96 אחוזים ממנו הגיע בדמות מטילים מזומנים להטבעה. זאת ועוד, מטעמים פוליטיים פנימיים התבססה הקולוניזציה הספרדית לא על הגירת כוח אדם עובד מספרד, שיכול היה לייצר עודף-ערך בעבודתו הוא, אלא על מהגרים מעטים בלבד – כ-300 אלף איש עד שנת 1600 – שהגיעו בעיקר מן השכבות הבינוניות והגבוהות של החברה על מנת ליזום, לסחור, לנהל ולהתעשר. העבודה עצמה הוטלה לפיכך על הילידים, וכדי שיבצעה, עוצב מנגנון סחיטה יעיל של כוח העבודה והייצור הילידי, מגובה בנוסחאות משפטיות מתאימות שיכולות היו להצדיק אותו מכל זווית עיונית ומוסרית.

כיבוש אמריקה היה כרוך בקטל רב של ילידים. תפישת המלחמה הספרדית נבנתה על משלחות כיבוש קטנות מאוד – הֶרְנָן קורטס (Cortés), כובש מקסיקו, יצא לדרכו בראש 500 ספרדים, למשל, ופרנסיסקו פיסארו, כובש פרו, יצא למסעו עם כ-180 אנשים – שהלכו אל הלא-נודע. כדי לעמוד ביעדן צריכות היו משלחות הכיבוש לדרוש כניעה ללא תנאי גם במקרים שהיריבים הציעו הסדרי כפיפות כלשהם, כפי שאכן הציעו מוקטסומה השני (Moctezuma II) ואטהואלפה. כמו כן היה עליהם להטיל אימה שתצמית את צבאות היריבים באמצעות הרג המוני פתאומי של קבוצות ילידים שלא ניתן לעקוב אחר הגיונו, לכרות בריתות עם אויבים פנימיים שדרשו חופש נקם תמורת שירותיהם, ולעשות שימוש בכלבי מלחמה קטלניים, במיוחד במרכז אמריקה. הייתה זו אפוא מלחמה עד חורמה רוויית קורבנות. מסעות הכיבוש הראשונים חוללו אינספור מסעות משנה של גילוי, כיבוש, חקר ו"השכנת שלום". לכל אלה נדרשו לוחמים, תומכי לחימה וסבלים, והם נמצאו בשפע – אלא שרובם לא שבו משדות הקטל והמסע הללו. פרדריק אלכסנדר קירקפטריק (Kirkpatrick) מצא, למשל, שמכל 4,000 הסבלים הילידיים שלקח עמו גונסלו פיסארו בשנת 1541 לחיפוש אחר "אל-דורדו" (El Dorado), עיר הזהב האגדית של האינקה, איש לא שרד (ראו ספרו ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 237). החוקים החדשים אסרו על

שימוש בילידים למטרות אלה, אך המציאות – כדרך שגרה, כפי שכתב קין – לא נענתה להוראותיהם. לאותה קטגוריה השתייכו גם הנחיותיו של המלך פליפה השני בנוגע לעבדות, כך ש-70 שנה ויותר לאחר הנחיותיו לסיום מידי של העבדות, יהיו הנסיבות אשר יהיו, עדיין יצאו הוראות מלכותיות שציינו את קיומה ודרשו להפסיקה. הצורך הנואש בעובדים קבועים, לנוכח דפוסי ההתיישבות הספרדיים ומותם ההמוני של הילידים, עודד סחר אנושי זה, שנמתח עמוק לתוך המאה השבע-עשרה.

הטרנספר והיישוב מחדש של ילידים כהליך של שליטה, פיקוח ותרבות היה קטלני גם הוא. חוקי הטרנספר הורו להקים את הרפובליקות הילידיות החדשות ככל האפשר על אתרי הקיום המסורתיים של הילידים או בסמיכות להם, במטרה למנוע העברת אנשים לאזורי אקלים שונים, וכן לקיים את התהליך ככל הניתן בתיאום עם מנהיגי הילידים, בדרכי נועם ובשכנוע. ואולם, אותם חוקים עצמם הורו גם להסמיד לכל אנקומיאנדה, יישוב ספרדי או מכרה, יישוב ילידי שיספק את צורכי העבודה במקום. התוצאה הייתה לפיכך שונה מהותית מן הכוונה המוצהרת: לא פעם הופעלה אלימות בתהליך, היישובים המקוריים שנעזבו הועלו באש, אתרי זיכרון נותצו או נעשו בסיס לכנסיות שנבנו עליהם, שמות נמחקו לחלוטין והוחלפו בשמות נוצריים או זכו לתוספת של שם קדוש, ואורח החיים שונה מקצה לקצה. כך נוצר רפיון ידיים יבשת-קולקטיבי, שהשלכותיו היו ידועות לכל בעלי התפקידים בממשל הקולוניאלי. עם השנים למדו אמנם הילידים לנצל את שטרי הקהילה שקיבלו על מנת לבסס את אחיזתם באדמותיהם ולהתנגד ללחצי הנישול שהופעלו עליהם, אך זה היה קרב מאסף. הילידים הפכו לשולי השוליים הכלכליים-חברתיים של הקולוניזציה הספרדית: בכל המסמכים הרשמיים הם הוגדרו כ"אומללים" וכראויים ליחס זהיר ומיטיב, שמא ייכחדו. כאלה הם גם נותרו מרגע שהקולוניה סולקה לפני 200 שנה, בהפכם לטרף קל לקולוניזציה פנימית (ראו קרולין קוניל [Cunill]).

משבאו המגפות נאסר על הילידים לנקוט את דרכי ההתגוננות שעמדו לרשות האירופאים, דוגמת התרחקות ממוקדי המגפה לאזורים של אוויר פתוח, בידוד, איטום בתים ורחצה מוגברת (הספרדים קישרו רחצה זו לפולחן, ולא לניקיון הגוף). עם התמעטות האוכלוסייה, נוצרו בעיות חדשות, כשהבולטת בהן הייתה התארכות משך עבודת הכפייה. במכרות פוטוסי (Potosí) שבפרו העליונה, למשל, הקצאת עבודת החובה הוסדרה ב-1574 לחודשיים בשנה או לשנת שירות מלאה אחת לשש שנים, אולם הגיעה ב-1600 לשנת עבודה מלאה אחת לשנתיים. עם השנים הוחמרו גם תנאי העבודה, כששעות המנוחה קוצרו ומכסות הייצור לאדם גדלו. כמו כן, מרחקי ההליכה מן הבית אל המכרות בתקופות הגיוס התארכו עד כדי 130 לגואס (leguas, כ-550 קילומטרים) לכל כיוון, והתוצאה הייתה ירידה

דרמטית במספרם של עובדי הכפייה: מכ-13 אלף איש בכל זמן נתון בשנות ה-70 של המאה השש-עשרה עד ל-4,145 איש ב-1692 ו-2,809 איש ב-1801. הכתר היה מודע לכך, אך לא הצליח למצוא פתרונות למצוקת כוח האדם. עבודת הכפייה בפרו בוטלה בשנת 1812.

את תמונת המצב תיאר יפה בשלהי המאה השבע-עשרה המרקז הראשון איש ברינייס (I Marqués de Bariñas), גבריאל פרננדס דה ויללובוס (Villalobos), שחי 20 שנה באמריקה ונשא בה במספר תפקידים כלכליים. בספרו **גדולתה של אמריקה** (*Grandezas de indias*) כתב ויללובוס שלמרות המלחמות האכזריות והמגפות שפשטו באירופה, "בקושי ניתן ללכת יום אחד בספרד, צרפת, אנגליה, פלנדריה וגרמניה, מבלי שבכל שלושה או ארבעה לגואס (כ-12.5 עד 17 קילומטרים) יימצאו מקומות מאוכלסים; באמריקה צועדים [...] 20, 30, 50 ו-100 לגואס (עד כ-420 קילומטרים) [על פני שטחים] מן הפוריים והמניבים ביותר שהיו עד לא מזמן מן המיושבים ביותר בעולם, ועתה הם ריקים מאדם" (מצוטט במאמרו של אנחל רוזנבלט [Rosenblat], עמ' 82).

סיכום

הכתר הספרדי מעולם לא התכוון לחסל את הילידים, אלא רק לנצל את זיעתם ואת עושרה של הארץ, שנמסרו לו בהכנעה כנדרש ב"מסמך הדרישה". ההסדרים של מפעל גדול-ממדים, יומרני ותובעני זה, שאיש לא חשב לנטוש אותו חרף השלכותיו ההרסניות והידועות לכול, נכרכו ב"ארכיטקטורה של התרת דם מותרת במובלע או במשתמע" שכללה את היסודות הבאים: שיטת ממשל שכוננה, מתוך הגיונה ודפוס פועלתה, תנאים לפגיעה המונית באוכלוסייה הילידית; הצדקה משפטית, אידאולוגית ותאולוגית, שהקנתה תוקף מוסרי לשיטה זו; הכרה בת-הזמן של מעצבי השיטה בעובדה שהיא מייצרת נסיבות הגורמות להפעלת אלימות קשה, ובהימנעות מלהסיק את המתבקש כדי למנעה; ויחס מובחן או לטנטי של הפחתת ערך אנושית כלפי הקבוצה הילידית. האם לפנינו מקרה של ג'נוסייד, או שמא היו אלה בכל זאת המגפות שחיסלו את אוכלוסיית אמריקה? המחקר חלוק בנושא. גישה רוויזיוניסטית חדשה, הרשומה על שמו של הדמוגרף האיטלקי מאסימו ליווי-באצי (Livi-Bacci), שוללת את תפישת היעדר החסינות הטבעית העומדת ביסוד הגישה המקובלת, ומעריכה שנתוני התמותה המרביים לא עלו על אלה של תקופת המגפה השחורה – כלומר לא יותר משליש עד מחצית האוכלוסייה לכל היותר. לפיכך, את הסיבות לתמותה החריגה באמריקה הספרדית יש לחפש, לפי גישה זו, בהתנהלות הספרדית הכללית. מחקרי עומק נקודתיים, דוגמת זה שביצע למשל חואן פרידה על קהילת המכרות מוסו (Muzo) בקולומביה לאחר מגפה שפקדה את האזור ב-1629, מאששים גישה זו. מסקנת באי כנס חוארס

Juárez, בצי'הואוואה [Chihuahua], מקסיקו, 2008), שאין שום יכולת לבצע ארכאולוגיה של תמותה מאפידמיות באמריקה הקולוניאלית עד לראשית המאה השמונה-עשרה, עשויה אף היא לתמוך בכך. צבר הדיווחים – הן ממקורות אזרחיים והן ממקורות כנסייתיים, לרבות עדותו של פרנסיסקו דה ויטוריה – שהגיעו מן הקולוניה לספרד החל מ-1511 על אודות היחס לילידים והתמעטותם המדאיגה, כמו גם הפקודות המלכותיות החוזרות ונשנות התובעות מן המתישבים בתקיפות להתייחס אל הילידים בהוגנות וברגישות לנוכח היקפי תמותה גבוהים במיוחד, או הפרוטוקולים של דיוני הקונסיליום השלישי האזורי של הכנסייה המקסיקנית – כל אלה, כך נראה, מניחים תשתית ראייתית המובילה למסקנה הרוויזיוניסטית.

הכוונה הנדרשת בהגדרת הג'נוסייד של האו"ם מונחת ביסוד ארכיטקטורת הממשל הקולוניאלי, ובתמצית – ביסוד הגישה המודחקת של הספרדים למציאות הידועה להם, בדחייתן של פרדיגמות קולוניאליות אלטרנטיביות, בהימנעות ממיצוי הדין עם המתעלמים מהוראות הכתר ובדה-ההומניזציה הגלויה והלטנטית כאחת של הילידים, שלחיהם ולאנושיותם ניתן ערך נמוך. הייתה זו, לפי הסוציולוג הפרואני אניבל קיחנו (Quijano), דה-הומניזציה מקורית לחלוטין, כרוכה בתבנית גזענית קשיחה המחוללת אדנות בלתי-מתפשרת ומקנה זכויות שליטה, ניצול וחיסול תרבות, תוך ניכוס מכמניה והמרתה המלאה באחרת. קיחנו כינה זאת בתמציתיות "קולוניאליות של כוח" (coloniality of power), כלומר קולוניאליות שנולדה ועוצבה לראשונה בנסיבות המפגש הקולוניאלי ההיספנו-אמריקני – ולדידו, הג'נוסידי – והפכה מאז ליסוד מוסד בקולוניאליזם האירופי בכללו (ראו מאמרו ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 532-542). מנגד, ומכיוון שהספרדים לא פיתחו מעולם אידאולוגיה של השמדת עמים וגם לא כיוונו באופן מפורש לכך, ניתן להגדיר את מה שהתחולל באמריקה יותר כ"סינדרום ג'נוסידי" או שמא ג'נוסייד מן הדרג השני – כפי שהציע ההיסטוריון האמריקני וורד צ'רצ'יל (Churchill) – כלומר מקרה שבו לא הייתה כלל כוונה במובן המשפטי המקובל (mens rea), אך התקיימה מציאות ג'נוסידית נסיבתית (ראו ספרו ברשימה לקריאה נוספת, עמ' 434-435). גישה פרשנית זו, שאיננה חד-משמעית אך בהחלט סבירה, מניחה את האחריות לתמותת ההמונים על הארכיטקטורה של הכיבוש והשליטה ההיספנית, ומאששת את תפישתו של למקין על הקשר שבין קולוניאליזם לג'נוסייד. היא גם מאפשרת לתמוך ב"מבחן הג'נוסייד" של בן קירנן (Kiernan), רוברט ג'לטלי (Gellately) וצ'רצ'יל בנוגע להרס קבוצה שניתן למונעו באמצעות שינוי מדיניות (שלא נעשה), ובמבחן התרבות של למקין, שלפיו הרס תרבות ייחשב ג'נוסייד במקרה שלא ניתן יהיה עוד לשקמה. גישה זו מאפשרת גם להתקרב לעמדתם של שורת חוקרי היספנו-אמריקה כגון בנג'מין קין, חואן

Tony Barta, "Relations of Genocide: Land and Lives in the Colonization of Australia", in: Michael N. Wallimann and Isidor Dobkowski (eds.), **Genocide and the Modern Age**, 2nd ed., Syracuse: Syracuse University Press, 2000, 237–252.

Guillermo Céspedes, **Textos y documentos de la América hispánica (1492–1898)**, Barcelona: Labor, 1986.

Ward Churchill, **A Little Matter of Genocide: Holocaust and Denial in the Americas, 1492 to the Present**, San Francisco: City Lights Books, 1997.

Sherburne F. Cook and Woodrow Borah, **Essays in Population History: Mexico and the Caribbean**, Berkeley: University of California Press, 1974.

Caroline Cunill, "El indio miserable: nacimiento de la teoría legal en la América colonial de siglo XVI", **Cuadernos Intercambio sobre Centroamérica e el Caribe**, Año 8, no. 9 (2011), 220–248.

Decretos del Concilio Tercero Provincial Mexicano (1585), Roma: El Colegio de Michoacán Universidad Pontificia de la Santa Cruz, 2009.

John Docker, "Are Settler-Colonies Inherently Genocidal?" in: A. Dirk Moses (ed.), **Empire, Colony, Genocide: Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History**, New York: Berghahn Books, 2008, 81–101.

Raymond Evans, "Crime without a Name: Colonialism and the Case for 'Indigenocide'", in: A. Dirk Moses (ed.), **Empire, Colony, Genocide: Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History**, New York: Berghahn Books, 2010, 133–161.

Angel Martín González, **Gobernación espiritual de Indias. Código Ovandino**, libro 1, Barcelona: Instituto Teológico Salesiano de Guatemala, 1978.

Lewis Hanke, "Pope Paul III and the American Indians", **The Harvard Theological Review** 30:2 (April 1937), 65–102.

Lewis Hanke, "The 'Requerimiento' and Its Interpreters", **Revista de Historia de América** 1 (March 1938), 25–34.

Raul Hilberg, **The Destruction of the European Jews**, New York: Holmes and Meier, 1985.

Miquel Izard, "Alucinaciones, artificios, engaños, fábulas y mitos", **Boletín Americanista** 52 (2002), 145–164.

Benjamin Keen, "The White Legend Revisited: A Reply to Professor Hanke's 'Modest Proposal'", **The Hispanic American Historical Review** 51:2 (May 1971), 336–355.

F.A. Kirkpatrick, **The Spanish Conquistadores**, London: The Cresset Library, 1998.

Richard Konetzke, **Colección de Documentos para la Historia de la Formación Social de Hispanoamérica: 1493–1810**, Madrid: Instituto Jaime Balmes, 1953–1962.

Richard Konetzke, **América Latina: La época colonial**, México: Siglo XXI, 1991.

פרידה, דייוויד סטנרד (Stannard), צ'ונטון טודורוב (Todorov), שכתב על כיבוש אמריקה בנוסף לחיבוריו בהיסטוריה של הרעיונות), מיקל איזרד (Izard), קרלוס סמפט אסדוריאן (Sempat Assadourian), צבי מדין, סטאפורד פול (Poole) ואורְסֶטָה קרלוס קנסניו (Cansanello). עמדה זו מיוצגת באופן החד-משמעי ביותר על-ידי טודורוב, שטוען כי בהיספנו-אמריקה התחולל "הג'נוסייד הגדול בהיסטוריה האנושית", תהליך ש"אם המילה ג'נוסייד התייחסה למצב במידה כלשהי של דיוק, זהו המקרה" (ראו ספרו של טודורוב, עמ' 133). לאחרונה מפנה גישה זו את תשומת הלב המחקרית לאפשרות של "ג'נוסייד לשיעורין", שבו מתקיים "פוטנציאל ג'נוסידי" לאורך זמן הגובה את קורבנותיו בהדרגה, בעוד אלה ממשיכים את חייהם על זמן שאול – למשל, כמו בתרבות העמידה היהודית במלחמת העולם השנייה, שבה אסירי גטאות ומחנות בעלי תוחלת חיים קצרה קיימו חיי תרבות, אישות, מסחר זעיר, עבודה, חינוך, לימוד ודת בצלו של האיום הנאצי. זו, דומה, גם התשובה המתאימה לביקורתם של מוזס ומקדונל, ששללו את מסקנותיו של למקין בנוגע לקולוניאליזם ההיספנו-אמריקני.

בשנת 1586 שלח הנויר רודריגו דה לואייזה (Loaysa) מפרו תזכיר למלך פליפה השני, ובו הזהיר שאם יימשכו משטר עבודת החובה התובעני הקיים, משטר האנקומיאנדו, ההתעללויות והפגיעות השרירותיות בילידים, העברות של אוכלוסיות ילידים מאזורי אקלים שונים לצורכי העבודה וההתיישבות, המלחמות הפנימיות והמחלות – בתוך שמונה שנים לא יהיו עוד ילידים כלל באמריקה. אף שניכר שהתזכיר היה נרגש משהו – ואולי אף מוגזם, כפי שטוען אנחל רוזנבלט (ראו ספרו, עמ' 91–92) – הרי שבהצטרפו לשורה ארוכה של עדויות דומות של בני התקופה, שעניינהו ראו באורח בלתי-אמצעי את המתחולל, הייתה בו ללא ספק תמונת מציאות מדאיגה. התבנית הקולוניאלית שעוצבה בינתיים לא אפשרה למלך, שהיה מודע למצב ומודאג אף הוא, להסיג את מדיניותו לאחור.

לקריאה נוספת:

Anthony Anghie, "Francisco de Vitoria and the Colonial Origins of International Law", in: Eve Darian-Smith and Peter Fitzpatrick (eds.), **Laws of the Postcolonial**, Ann Arbor, MI: Michigan University Press, 1999, 89–107.

Carlos Sempat Assadourian, "La despoblación indígena en Perú y Nueva España durante el siglo XVI y la formación de la economía colonial", **Historia Mexicana** 38 (1989), 419–453.

Elazar Barkan, "Genocide of Indigenous Peoples: Rhetoric of Human Rights", in: Robert Gellately and Ben Kiernan (eds.), **The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective**, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2006, 117–139.

Tzvetan Todorov, **The Conquest of America: The Question of the Other**, New York: Harper and Row, 1982.

Francisco de Vitoria, **Political Writings**, in: Anthony Pagden and Jeremy Lawrence (eds.), Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1991.

Patrick Wolfe, "Settler colonialism and the elimination of the native", **Journal of Genocide Research** 8:4 (2006), 387–409.

מקורות האיורים:

תמונה בעמוד 32: Getty Images Israel

תמונה בעמוד 36: Newberry Library, Chicago, Illinois, USA / אסאפ קריאייטיב / Bridgeman Images

תמונה בעמוד 40: By Wilmer – Own work, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=17361946>

Raphael Lemkin, "Genocide – A Modern Crime", **Free World – A Magazine devoted to the United Nations and Democracy** 4 (1945), 39–43.

Michael A. McDonnell and A. Dirk Moses, "Raphael Lemkin as Historian of Genocide in the Americas", **Journal of Genocide Research** 7:4 (2005), 501–529.

Anibal Quijano, "Coloniality of Power, Eurocentrism and Latin America", **Nepantla: Views from South** 1:3 (2000), 533–580.

Ángel Rosenblat, **La población indígena y el mestizaje en América**, Vol. I, **La población indígena, 1492–1950**, Buenos Aires: Editorial Nova, 1954.

Patricia Seed, "'Are These Not Also Men?' The Indians' Humanity and Capacity for Spanish Civilization", **Journal of Latin American Studies** 25:3 (1993), 629–652.

Francisco de Solano, **Cedulario de tierras: Compilación de legislación agraria colonial (1497–1820)**, México: Universidad Nacional Autónoma de México, 1984.